

ԳԼՈՐԱԼ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ*

ԱՇՈՏ ԵՆԳՈՅԱՆ, ԽՈՍՐՈՎԱՐՈՒԽՏ ԱԶԱՏՅԱՆ

Միաբնեռ աշխարհի ձևավորմամբ, ինչպես նաև երկրների ու ժողովուրդների վրա ազդեցության համապատասխան լծակներով ֆինանսատնտեսական նոր աշխարհակարգի հաստատմամբ ժամանակակից աշխարհը բախվում է լիբերալ ժողովրդավարության անգլո-սաքսոնական ինդիվիդուալիստական մեկնաբանությանը, որը նախադրյալներ ունի դառնալու համաշխարհային զարգացման ժամանակակից հարացույցի գաղափարական հիմքը: Լիբերալ ժողովրդավարության այնպիսի անվիճելի սկզբունքներ, ինչպիսիք են՝ անհատի ազատությունը, մարդու իրավունքների անձեռնմխելիությունը, օրենքի գերակայությունը, խորհրդարանական ժողովրդավարությունը, բազմակարծությունը, քաղաքացիական հասարակությունը, մրցակցության սկզբունքի վրա հիմնված տնտեսությունը և այլն, դարձել են համընդհանուր քաղաքական մշակույթի անբաժանելի մասը: Այնուամենայնիվ, այս արժեհամակարգի արմատացած դրույթներից շատերը շատ ժողովուրդների կողմից չեն ընկալվում որպես «այլընտրանք չունեցող» և «միակ ճշմարիտ»: Շատ երկրներում ավելի ու ավելի պարզ է դառնում առաջնահերթ բարոյական և հոգևոր արժեքների հակադրությունը վարքագծի նեոլիբերալ նորմերին: Սա համաշխարհային զարգացման հարացույցի վերափոխման նախադրյալներ է ստեղծում:

Բանալի բառեր - նեոլիբերալիզմ, արժեհամակարգ, պահպանողականություն, սոցիալիզմ, նորմեր, ավանդույթներ, ազատական ժողովրդավարություն

Գլոբալ զարգացման հարացույցի գաղափարական հիմքը վերջին տասնամյակների ընթացքում կազմել է լիբերալիզմի արժեհամակարգը: Իր պատմական զարգացման ընթացքում լիբերալիզմը գաղափարաքաղաքական մի շարք ճգնաժամեր է ապրել կապված կողմնորոշումների վերաբժնորման հետ¹: Սա թելադրված էր համաշխարհային պատմության մեջ տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական փոփոխություն-

* Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՍՆ ԳՊԿ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-5F330 գիտական թեմայի շրջանակներում:

¹ Տե՛ս **Енгоян А.** Идеологические основы социально-политических трансформаций в постсоветской Армении, Ер., Изд-во РАУ, 2011, էջ 257, **Yengoyan, A.** Transformations of the Ideology of Nation-Building and State-Building in Armenia: Phenomenon of Integrity of Nation and State // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 2(1(4)), 2023, էջ 70-101. <https://doi.org/10.46991/IOPS/2023.2.4.070>.

ներով (երկու համաշխարհային պատերազմներ, 1929-1932 թթ. տնտեսական Մեծ ճգնաժամ): Այս ընթացքում լիբերալիզմի հետ մրցակցող պահպանողականության և սոցիալիզմի գաղափարախոսությունները աջ ու ձախ բառացիորեն «գողացան» նրա գաղափարները: Լիբերալիզմի գաղափարական փոխակերպումները, ինչպես նաև գաղափարաքաղաքական այլ հոսանքների զգալի ակտիվացումը հանգեցրին դրա սոցիալական բազայի աստիճանական կրճատման: Այսպիսով, մրցակցող գաղափարախոսությունների ակտիվացման հետևանքով լիբերալիզմի սոցիալական հենքը «մաշվեց»:

Լիբերալիզմի նոր կերպարի ձևավորումն ընթանում է տարբեր, շատ առումներով միմյանց ժխտող ուղղություններով: Մի կողմից նկատելի է հավասարության և արդարության, պետության կարգավորող դերի ռացիոնալացման գերակայության շեշտադրում: Այդպիսին էր լիբերալ-ռեֆորմիզմը կամ սոցիալ-լիբերալիզմը, որը քաղաքականապես արդեն թուլացել էր: Մյուս կողմից վերածնվում են հակաքեյնսական ավանդույթները, որոնք մերժում էին պետության միջամտությունը տնտեսության ոլորտում, նրա ակտիվ մասնակցությունը հասարակության սոցիալական կյանքին: Այդպիսին է նեոլիբերալիզմը կամ լիբերտարիզմը, որն այսօր հանդես է գալիս «իսկական» լիբերալիզմի դրոշի ներքո և քաղաքական մեծ կշիռ ունի արևմտյան հասարակության մեջ ու ընդհանրապես աշխարհում:

Լիբերալ-ռեֆորմիզմը, որը ելնելով քեյնսյան սկզբունքներից, ընդունում է պետության ներգրավվածությունն ինչպես հասարակության տնտեսական կյանքում, այնպես էլ նրա ակտիվ մասնակցությունը սոցիալական ծրագրերին, ենթադրում է սոցիալական համագործակցություն և պաշտպանվածություն, մրցակցության համադրում պետական կարգավորման հետ: Այսպիսով, այս գաղափարական հոսանքը, հրաժարվելով դասական լիբերալիզմի հիմնարար սկզբունքներից, մոտեցել է սոցիալ-դեմոկրատիզմին: Փաստորեն տվյալ դեպքում խոսքը միանգամայն նոր գաղափարաքաղաքական հոսանքի մասին է, որը շեղվել է զարգացման լիբերալ ուղուց և ժամանակակից աշխարհում քաղաքական որևէ լուրջ ազդեցություն չունի:

Հենց այս հանգամանքն էլ թույլ տվեց որոշ գաղափարախոսների հայտարարել դասական լիբերալիզմի ակունքներին վերադառնալու մասին՝ լիբերտարիզմի (կամ նեոլիբերալիզմի) գաղափարական հիմքով, որը ձևավորվել է 20-րդ դարի կեսերին որպես հակադրություն սոցիալ-լիբերալիզմի գաղափարներին: Այն էլ հենց դրվեց գլոբալ զարգացման ժամանակակից հարացույցի գաղափարական հիմքում:

Այս հոսանքի անվանման անորոշությունը բացատրվում է այն բանով, որ լիբերալիզմի վերաբերյալ եվրոպական և ամերիկյան ավանդույթներում իրարամերժ ընկալում կա: ԱՄՆ-ում «լիբերալ» տերմինը գրեթե հոմանիշ է «սոցիալիստ» բառին: Այս ավանդույթի շրջանակնե-

րում լիբերալիզմը աջակցությունն է պետական սոցիալական ծրագրերին և, համապատասխանաբար, հարկերի ավելացմանը, ազգային, կրոնական և սոցիալական փոքրամասնություններին: Եվրոպական երկրներում «լիբերալ» բառը, հակառակը, «սոցիալիստ» բառի հականիշն է: Եվրոպացի լիբերալը կողմ է տնտեսության մեջ կառավարության միջամտության սահմանափակմանը: ԱՄՆ-ում այս տերմինի սահմանման ժամանակ շեշտը դրվում է դրա քաղաքական բաղադրիչի վրա, մինչդեռ եվրոպական երկրներում գերակշռում է դրա տնտեսական մեկնաբանությունը:

Ամեն դեպքում, երկուսն էլ, ի վերջո, դասական լիբերալիզմի անգլո-սաքսոնական ավանդույթի կողմնակիցներն ու շարունակողներն են, բացարձակացնում են շուկայական հարաբերությունները՝ տարածելով դրանք հասարակական կենսագործունեության բոլոր ոլորտների վրա, ինչպես նաև՝ անհատների ազատությունն ի վնաս կոլեկտիվ շահերի: Ըստ լիբերտարիզմի հանրահայտ տեսաբան Դ. Բոուզի՝ այս գաղափարաքաղաքական հոսանքը կարելի է դիտարկել որպես քաղաքական փիլիսոփայություն, որը հետևողականորեն կիրառում է դասական լիբերալիզմի գաղափարները՝ հանգեցնել այնպիսի եզրակացությունների, որոնք ավելի խիստ են սահմանափակում պետության դերակատարությունը և ավելի մեծ չափով են պաշտպանում անհատի ազատությունները, քան ցանկացած այլ դասական լիբերալներ²:

Նման գաղափարների շատ կողմնակիցներ իրենց չեն անվանում լիբերտարիստներ կամ նեոլիբերալներ՝ պնդելով իրենց գաղափարախոսության ավանդական անվանումը (լիբերալիզմ) կամ էլ բնորոշելով իրենց որպես «դասական լիբերալներ»: Մյուսները սխալ են համարում հին տերմիններին նման հավատարմությունը, որը, ըստ նրանց, խառնաշփոթ է մտցնում աշխարհի քաղաքական պատկերում, ինչը խոչընդոտում է լիբերտարիստական (նեոլիբերալ) գաղափարների տարածումը և ըմբռնումը: Ըստ Վ. Մալախովի, ի տարբերություն լիբերալիզմի, «նեոլիբերալիզմ» տերմինն օգտագործվում է ոչ թե փիլիսոփայական և աշխարհայացքային, այլ քաղաքական և գաղափարական իմաստով³:

Լիբերտարիզմի տեսանկյունից շուկայի գոյությունն ու գործունեությունը համապարփակ արժեք են և կազմում են էթիկայի հիմքը: Հետևաբար, լիբերտարիզմի պայմաններում շուկայական տնտեսության և շուկայական հասարակության միջև տարբերություն չկա, իսկ նրա բարոյական հայեցակարգը վերադառնում է մերկանտիլիզմին: Ըստ լիբերտարիստների՝ շուկայական փոխանակումը բարոյական նորմերի համակարգի հիմքն է, որը բավարար է մարդկային ողջ գործունեությունը

² St' u **Boyz D.** Либертарианство: история, принципы, политика. Челябинск: Социум, Cato Institute, 2009, էջ 28-29:

³ St' u **Малахов В.** Государство в условиях глобализации, М.: КДУ, 2007, էջ 10:

կարգավորելու համար, և որն իրենով է փոխարինել նախորդ բոլոր բարոյական նորմերը⁴: Այստեղ նկատվում է սոցիալական իրականության որոշակի պարզունակացում: Սոցիալական բարդ իրականության պայմաններում չի կարելի հարցն այսպես դնել՝ կա՞մ շուկայական տնտեսություն, որն ինքնաբերաբար հանգեցնում է ժողովրդավարացման, կա՞մ տնտեսական պլանավորում, որն ինքնաբերաբար տանում է դեպի բռնապետություն⁵:

Ընդհանուր առմամբ, լիբերալ գաղափարախոսության ներսում գոյություն ունեցող հակասությունները պայմանավորված են ժողովրդավարության երկու տարբեր ավանդույթներով: Մի կողմից՝ անգլո-սաքսոնականով, որի շրջանակներում, առաջին հերթին, Ջ. Լոկի ձևակերպմամբ՝ ժողովրդավարությունը դիտարկվում է որպես անհատի իրավունքների իրականացում և երաշխավորում: Ըստ այս հայեցակարգի՝ ժողովրդավարական կարող է համարվել այն պետությունը, որում ոչ միայն երաշխավորված են անհատի հիմնական իրավունքները, այլև առավելագույնս ընդլայնված է նրա ազատությունների սահմանը: Յուրաքանչյուր ոք այս ազատություններից օգտվելու իրավունք ունի: Իսկ եթե նա հիմնարար իրավունքներ ու ազատություններ չունի, ապա կարող է պայքարել դրանք ձեռք բերելու համար:

Ժողովրդավարության մայրցամաքային-ֆրանսիական ավանդույթի համաձայն, որը գալիս է Ժ.-Ժ. Ռուսոյից, ժողովրդավարությունն առաջին հերթին ոչ թե անհատի իրավունքների և ազատությունների իրականացումն ու ընդլայնում է, այլ ազգի ինքնահաստատումը: Ժողովրդավարության սուբյեկտն անհատը չէ, այլ առաջին հերթին՝ ազգը, այսինքն՝ կոլեկտիվը: Ժողովրդավարության պայմաններում ժողովուրդն իր ճակատագիրն ինքնուրույն որոշելու և ըստ իր պատկերացումների ժողովրդավարական ճանապարհով իր կյանքը կառուցելու իրավունք ունի: Ժողովրդավարության նման ըմբռնումը, ի տարբերություն լիբերալ-անհատապաշտության, կարելի է անվանել լիբերալ-կոլեկտիվիստական: Գործնականում բոլոր ժողովրդավարական երկրները հիմնականում օգտագործում են կա՞մ ժողովրդավարության ազգային մոդելը, կա՞մ ինչ-որ միջին ձև՝ անհատապաշտական և կոլեկտիվիստական մոդելների համադրությամբ:

Հետխորհրդային հասարակությունները, ինչպես անցումային շատ այլ երկրներ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով շարժվել են ժողովրդավարական հասարակության ազգային և լիբերալ-կոլեկտիվիստական մոդելներով: Հենց սրանով է առանձնանում անցումային երկրներում ժողովրդավարական բարեփոխումների առաջին փուլը:

⁴ Տե՛ս **Харви Д.** Краткая история неоллиберализма, М.: Поколение, 2007, էջ 4:

⁵ Տե՛ս **Baberowski J.** Between Fear and Fascination: The Soviet Union in the Modern Age // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(1), 2022, էջ 119-139. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.1.119>

Կոլեկտիվ ժողովրդաիշխանության գաղափարները հիմնականում նման են տասնամյակներ շարունակ արմատացած համայնքային կյանքի սոցիալիստական սկզբունքներին, որոնք տեսականորեն շատ գրավիչ, բայց գործնականում իրականությունից հեռու էին: Ի վերջո, ժամանակին հենց մարքսիզմը հանդես էր գալիս որպես լիբերալ դեմոկրատիայի ամենահամապատասխան տարբերակը: Հետևաբար, նախկին սոցիալիստական կոդմորոշման բազմաթիվ անցումային հասարակություններում քաղաքացիների կողմից լիբերալ արժեքների ընկալման համար տեսական մակարդակում բավարար հող էր նախապատրաստված:

Սակայն միաբնեռ աշխարհի ձևավորմամբ, ինչպես նաև երկրների և ժողովուրդների վրա ազդեցության համապատասխան լծակներով օժտված նոր ֆինանսատնտեսական աշխարհակարգի հաստատմամբ ժամանակակից աշխարհը բախվեց լիբերալ-ժողովրդավարության ինդիվիդուալիստական անզլո-սաքսոնական՝ որպես ժողովրդավարության սահմանման միակ արդար, սեփական չափանիշներն առաջ քաշող մեկնաբանությանը: Իրական կյանքում, չնայած օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ համապատասխան նախադրյալների բացակայությանը, սկսած 1990-ական թթ., շատ երկրների պարտադրվեց լիբերալիզմի հենց այս մոդելը, որն ուղղված էր հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների «արևմտականացմանը», այսինքն՝ ժողովրդավարության արևմտյան, առաջին հերթին անզլո-սաքսոնական չափանիշների ուղղակի կրկնօրինակմանը: Անցումային հասարակություններում ժողովրդավարական բարեփոխումների ժամանակակից խնդիրները բացատրվում են դրա սկզբունքների տարբեր ընկալումներով, ինչը առաջին հերթին պայմանավորված է նշված հասարակություններում տիրող մտածելակերպով:

Սակայն պետք է նշել, որ գլոբալ զարգացման նեոլիբերալ-լիբերտարիստական հարացույցը գործնականում շատ երկրների հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում հանգեցրեց որոշակի դրական արդյունքների, որն առաջին հերթին կապված է հասարակությունների ժողովրդավարացման միտումների, ինչպես նաև վերջիններիս միջև արհեստական խոչընդոտների վերացման, քաղաքացիների ազատ տեղաշարժի, միասնական տեղեկատվական և կրթական տարածության ձևավորման, ապրանքադրամական և շուկայական հարաբերությունների արմատավորման և այլ հանգամանքների հետ:

Լիբերալ ժողովրդավարության այնպիսի անվիճելի սկզբունքներ, ինչպիսիք են՝ անհատի ազատությունը, մարդու իրավունքների անձեռնմխելիությունը, օրենքի գերակայությունը, խորհրդարանական ժողովրդավարությունը, բազմակարծությունը, քաղաքացիական հասարակությունը, մրցակցության սկզբունքի վրա հիմնված տնտեսությունը և այլն, դարձել են համամարդկային քաղաքական մշակույթի անբաժանելի

մասը⁶: Հետևաբար, ժողովրդավարական քաղաքական ինստիտուտների կայացման ժամանակակից դժվարությունները բացատրվում են նրանով, որ դրանց արդյունավետությունը կախված է միայն քաղաքական իրողություններից աստիճանական հարմարվողականությունից: «Ժողովրդավարության հասնելու համար, - պնդում է ամերիկացի քաղաքագետ Դ. Ռաստոուն, - պահանջվում է ոչ թե սահմանադրական օրենքների կամ էլ արդեն իսկ գոյություն ունեցող որոշ ժողովրդավարությունների խորհրդարանական պրակտիկայի կրկնօրինակում, այլ սեփական առանձնահատուկ կոնֆլիկտների ազնվորեն նայելու և դրանց լուծմանն ուղղված արդյունավետ մեխանիզմներ մշակելու կարողություն»⁷:

Ներկայումս նեոլիբերալ սկզբունքների մեկնաբանման որոշակի արմատականացում է տեղի ունեցել, որոնք մասնավորապես վերաբերում են սոցիալական և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությանը: Սրանում է անցումային հասարակությունների ժողովրդավարացման երկրորդ փուլի էությունը, և սրանով է որոշվում այս կամ այն երկրում ժողովրդավարական համախմբման մակարդակը: Այնուամենայնիվ, հենց այս հարցերում է, որ շատ ժողովուրդներ տարբերվում են ժողովրդավարացման վերաբերյալ իրենց պատկերացումներով: Շատ ազգեր և ազգություններ նեոլիբերալ հարացույցի սկզբունքներին համապատասխան մարդկային համակեցության և լիբերալ ժողովրդավարության նորմերը չեն համարում որպես «այլընտրանք չունեցող» և «միակ ճշմարիտ»: Աշխարհի բնակչության մեծ մասը (մոտ 65%) չի ընդունում կրոնական ու ազգային շահերից ու ավանդույթներից գործնական հրաժարումը: Աշխարհի երկրների, այդ թվում՝ տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող հասարակությունների մեծ մասում չեն ընդունվում արևմտյան պետությունների գենդերային քաղաքականության արմատական սկզբունքները: Ի վերջո գաղտնիք չէ, որ մի շարք դեպքերում անհատի բացարձակացումը, նրա վերածումը ֆիզիոլոգիական էակի և նրա «քմահաճույքների» ակտիվ պաշտպանությունը, ինչպես նաև մեծամասնության հանդեպ փոքրամասնության գերակայության ապահովումն են, որ հասարակությունում ծնում են համամարդկային արժեքների նկատմամբ թշնամական ընկալում: Սա տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ նույնիսկ զարգացած երկրներում գործնական քաղաքական քայլերը ձեռնարկվում են առանց հաշվի առնելու հասարակության հոգեբանությունը, ինչպես նաև առհասարակ հասարակական գիտակցությունը:

Շատ հասարակություններում չի ողջունվում արևմտյան երկրների մեծ մասում տարածում գտած պետական կառույցների միջամտությունը քաղաքացիների անձնական և ընտանեկան կյանքին, ինչպես

⁶ Այդ մասին տե՛ս **Chuguryan, S., Baculakova, K., Kucharcik, R.**, The welfare state crisis and the strengthening of the far-right in Sweden as a result of increasing migration // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 2(1(4), 2023, էջ 117-136, <https://doi.org/10.46991/JOPS/2023.2.4.117>

⁷ **Расрой Д.** Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис, 1996, с. 9.

նան երեխաների և ծնողների միջև հարաբերություններին: Չի ընկալվում այն մարդկանց իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը, որոնք հատուկ վերաբերմունք ունեն սոցիալական գործընթացներին, որոնք երբեմն հակասում են ժամանակակից լիբերալ մեկնաբանությանը: Անհատի շահերի, նորմերի և արժեքների առաջնահերթությունը կոլեկտիվ շահերի նկատմամբ արդարացի չի համարվում: Շատ ժողովուրդների ընկալումներում հսկայական տարբերություն կա շուկայական արդար հարաբերությունների և ռացիոնալ ու մերկանտիլիստական ամենաթողությամբ աչքի ընկնող շուկայի միջև: Շատ երկրների ժողովուրդներ հավատարիմ են այնպիսի արժեքային համակարգի, որը երաշխավորում է բարոյական սկզբունքի գերակայությունը նյութականի նկատմամբ⁸: Թվարկված հանգամանքները զգալիորեն սահմանափակում են համաշխարհային նեոլիբերալ միտման տարածումը:

Բազմաշերտ հասարակական կյանքն ունակ է գտնելու տարբեր, այս կամ այն հասարակության բարգավաճումն ապահովող ոչ պակաս արդյունավետ ուղիներ: Հասարակական կյանքի կազմակերպման նման ձևերը կարող են կիրառել գաղափարական և քաղաքական ամենատարբեր հոսանքներին բնորոշ տարրեր ու սկզբունքներ: Հարցն այս դեպքում կարող է վերաբերել միայն այն բանին, թե ինչպես է այս կամ այն գաղափարական համակարգը ադեկվատ արտացոլում իրականությունը և որքանով է առավելագույնս հաշվի առնում հասարակության մեջ ձևավորված սոցիալական պատկերը⁹:

Շատ երկրներում ավելի ու ավելի ակնհայտ է դառնում սեփական առաջնահերթ բարոյական և հոգևոր արժեքների հակադրությունը գերիշխող նեոլիբերալ-լիբերտարիստական վարքագծի նորմերին: Եվրասիական տարածքում ծավալվող աշխարհաքաղաքական գործընթացների ֆոնին ի հայտ են եկել քաղաքակրթական երկու կենտրոններ, որոնք քննադատում են նեոլիբերալ «նիհիլիզմը» և աչքի են ընկնում իրենց հատուկ արժեքային կողմնորոշումներով: Դրանցից առաջինը հիմնված է Հարավարևելյան Ասիայի երկրների ժողովուրդների մշակույթի, իսկ երկրորդը՝ բարոյական այնպիսի նորմերի վրա, որոնք համընդհանուր են ուղղափառության, շիականության և սուֆիզմի համար: Երկրորդ կենտրոնը հիմնված է ոչ միայն Արևելյան Եվրոպայի, Մերձավոր և Միջին Արևելքի, այլև Հյուսիսային Աֆրիկայի ժողովուրդների մշակույթի վրա: Ձևավորված մշակութային-քաղաքակրթական կենտրոնները միտված են խթանելու աշխարհում իրավահավասար

⁸ Տե՛ս **Clarke S.** Freedom and Happiness: Does Freedom Make People Happy? // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(1), 2022, էջ 140-155. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.1.140>:

⁹ Տե՛ս **Mkrtychyan N.** How to Reconcile Equality with Freedom? On the Two Ways in Liberalism // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(2), 2022, էջ 121-138. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.2.121>:

րությունը, փոխադարձ հարգանքն ու արդարությունը, պայմաններ ստեղծելու ժողովուրդների ավանդույթների և ինքնության պահպանման, քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության ծավալման համար՝ ուղղված վերջիններիս փոխադարձ հարստացմանը, այլ ոչ թե արժեքային կողմնորոշումներ պարտադրելուն:

Ժամանակակից գլոբալ հարացույցի բազմաթիվ արժեքային կողմնորոշումների մերժումը դրսևորվում է ոչ միայն Արևմուտքից հեռու Ասիայի, Աֆրիկայի և Մերձավոր Արևելքի, այլ նաև քաղաքակրթորեն լիբերալ գաղափարի բնօրրանին մոտ գտնվող շատ երկրներում: Լուրջ հակասություններ կան նաև զարգացած ժողովրդավարությունների հասարակություններում, որոնք ժամանակի ընթացքում ավելի են խորանում: Եվ հարցը միայն լիբերալ ժողովրդավարության երկու տարբերակների միջև բախումը չէ: Ինչպես պահպանողական և սոցիալիստական, այնպես էլ ազգային տարբեր արժեհամակարգերի կողմնակիցներ ներքաշված են նման վեճերի մեջ, որոնք, ի դեպ, գնալով ավելի կատաղի են դառնում: Շատ երկրներում լիբերալ-լիբերտարիզմի այլընտրանքային քաղաքական շարժումների ակտիվացումը բազմաթիվ քաղաքացիների և քաղաքական գործիչների թույլ է տալիս բացահայտորեն և անվախ մերժել այն: Դրանց թվին կարելի է դասել Ռուսաստանի, Չինաստանի, Սերբիայի, արևելյան գրեթե բոլոր երկրների, լատինամերիկյան և հետխորհրդային շատ պետությունների, ինչպես նաև Արևմուտքի դաշնակից այնպիսի երկրների, ինչպիսիք են Հունգարիայի, Լեհաստանի, Թուրքիայի և այլն իշխող քաղաքական ուժերը:

Քաղաքական փոփոխություններին առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել լիբերալ-լիբերտարիստական գաղափարախոսության ֆորպոստ ԱՄՆ-ում, որտեղ 2016 թ. նախագահական ընտրություններում Դ. Թրամփի հաղթանակից հետո, ըստ երևույթին, սկսվեց հասարակության գաղափարական բևեռացման շրջան: Այս գործընթացն զգալիորեն արագացավ 2020 թ. ի վեր՝ դեմոկրատական կուսակցությունից նախագահի իշխանության գալով: Երկրում աստիճանաբար խորանում է անջրպետը հասարակության երկու հաստիքների միջև, որոնք արմատապես տարբերվում են լիբերալ-դեմոկրատական արժեքային կողմնորոշումների ընկալումներով:

Այլ պետություններում լուրջ կշիռ են ստացել քաղաքական այն ուժերը, որոնք հանդես են գալիս ազգային դիրքերից և նշում են նեոլիբերալ բազմաթիվ դրույթների թերարժեքությունը ազգային անվտանգության ապահովման և բնիկ եվրոպական ժողովուրդների շահերի պաշտպանության տեսանկյունից: Սրա մասին են վկայում, համենայնդեպս, Եվրախորհրդարանի վերջին ընտրությունների արդյունքները: Շատ եվրոպացիների անհանգստացում է, առաջին հերթին, «գերժողովրդավար» երկրների անկարողությունը դիմակայելու մարզինալ շերտերի մարտահրավերներին, որոնք զգալիորեն ակտիվացել են

զանգվածային միգրացիոն գործընթացների ծավալման պայմաններում: Այս երկրներում կառավարության գենդերային նախաձեռնությունների նկատմամբ լուր բոյկոտ է նկատվում: Ավելանում է ԵՄ-ի շատ քաղաքացիների դժգոհությունը սոցիալական արդարության ապահովման ներկա մակարդակից, որը տուժում է խոշոր կապիտալի սանձազերծ վարքագծից: Այսպես թե այնպես, թվարկված քաղաքական ուժերը ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կասկածի տակ են դնում գլոբալ զարգացման ներկայիս հարացույցը և հավատարիմ են մնում նեոլիբերալ արժեհամակարգից տարբերվող բարոյական ուղենիշներին:

Աշխարհում սկսել է ավելի մեծանալ ինչպես գլոբալ հարացույցի սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ լիբերալ-լիբերտարիստական արժեքային ասպեկտների վերաբերյալ քննադատական գնահատականների կողմնակիցների թիվը: ՌԴ նախագահ Վ. Պուտինը խոշոր պետությունների դեկավարներից առաջինն է խոսել այս մասին՝ պատասխանելով «Financial Times»-ի անգլերեն հրատարակության թղթակիցների հարցերին: Նա քննադատել է ժամանակակից լիբերալիզմը առաջին հերթին որպես արժեքային համակարգ¹⁰: Ֆրանսիայում կայացած G-7 գագաթնաժողովի շրջանակներում նախագահ Է. Մակրոնը միանշանակ հայտարարեց, որ կապիտալիզմի ժամանակակից մոդելը «ժանգոտել է ժողովրդավարական համակարգի դեգրադացիայի հետևանքով»¹¹: 2022 թ. Դալլասում կայացած Ամերիկյան պահպանողական միության կոնֆերանսի ժամանակ ժամանակակից ժողովրդավարական երկրների ներկա և նախկին շատ առաջնորդներ բացահայտորեն մերժեցին աշխարհին պարտադրված գենդերային քաղաքականության սկզբունքները, որոնք այսօր համարվում են գրեթե հիմնական չափանիշ որևէ երկրում ժողովրդավարության զարգացման աստիճանը որոշելու համար¹²:

Արդի փուլում Չինաստանն ու Ռուսաստանը ձգտում են ստանձնել ողջ աշխարհում հակալիբերտարիստական միասնական ճակատի դերակատարությունը: Մասնավորապես, Պեկինում օլիմպիական խաղերի նախօրեին ընդունված համատեղ հայտարարության առաջին մասում կողմերը ուրվագծել են ժողովրդավարության իրենց պատկերացումները, որոնք սկզբունքորեն տարբերվում են արևմտյան երկրների մոտեցումներից: Այսպիսով, երկու պետություններն էլ, փաստորեն, հայտարարեցին աշխարհում սեփական արժեհամակարգով նոր գաղափարական բևեռի ձևավորման մասին, որը կարող է բավականին գրավիչ դառնալ շատ ժողովուրդների համար, հատկապես որ այս երկրներում

¹⁰ Տե՛ս **Путин В.** Интервью газете «The Financial Times» // Официальный сайт Кремля –<http://www.kremlin.ru/events/president/news/60836>, հասանելի՝ 15.04.2023:

¹¹ Макрон заявил, что «капитализм деградировал и сошел с ума» // «ТАСС» – <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6793858>, հասանելի՝ 15.05.2023:

¹² Տե՛ս **Orban otzheg na съезде консерваторов США: Меньше трансвеститов, больше Чака Норриса** // «EurAsiaDaily» –<https://eadaily.com/ru/news/2022/08/05/orban-otzheg-na-sezde-konservatorov-ssha-menshe-transvestitov-bolshe-chaka-norrisa>, հասանելի՝ 15.04.2023:

սրա համար գաղափարական օբյեկտիվ նախադրյալներ կան: Չպետք է մոռանալ, որ Չինաստանում, տիրապետող կոմունիստական գաղափարախոսությանը զուգահեռ, հասարակական կյանքում գերիշխում է նաև ավանդական կողմնորոշում ունեցող պահպանողական բովանդակությամբ կոնֆուցիական արժեհամակարգը: Ռուսաստանը ևս քաղաքական բարձր մակարդակում երկիրը պահպանողական շարժման՝ «խելամիտ պահպանողականության» կենտրոններից մեկը վերածելու հայտ ներկայացրեց՝ իր նկրտումներին համապատասխանեցնելով Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության փոփոխությունները¹³:

Վերը նշված ռուս-չինական համատեղ հայտարարությունը կարելի է համեմատել համաշխարհային քաղաքականության մեջ նոր բևեռի ձևավորման մասին պաշտոնական մանիֆեստի հետ: Երկու պետություններն էլ ընդհանուր տեսլական են մշակել համաշխարհային խնդիրների և, որ ամենակարևորն է, աշխարհում արժեքային կողմնորոշումների և գաղափարաքաղաքական գործընթացների վերաբերյալ: Բացի այդ, պետք է հաշվի առնել, որ այս երկու երկրների մասնաբաժինը համաշխարհային տնտեսության մեջ արդեն միանգամայն համեմատելի է ամերիկյանի հետ (մոտավորապես 20%), իսկ տնտեսական ու պաշտպանական մի շարք ոլորտներում այն գերազանցում է Միացյալ Նահանգների ներուժը: Պետք է հաշվի առնել նաև այս պետությունների հսկայական ներդրումներն աշխարհի առանցքային կետերում, ինչպես նաև տնտեսական և ռազմաքաղաքական դաշնակիցների առկայությունը:

Ժամանակակից պահպանողականությունն իրականության նկատմամբ պրագմատիկ վերաբերմունք ունի: Իր զարգացման ընթացքում, պատշաճ ուշադրություն հատկացնելով ժողովրդավարության հաստատման անհրաժեշտության և անխուսափելիության հարցին, նա շատ բան է որդեգրել իր ազատական հակառակորդներից: Սակայն, ելնելով «մասնավորի» նկատմամբ «ընդհանուրի» գերակայության իրենց սկզբունքային մոտեցումներից, պահպանողականները ընդունել են լիբերալ ժողովրդավարության մայրցամաքային-կոլեկտիվիստական մեկնաբանությունը: Ներկայումս ժամանակակից խնդիրների վերաբերյալ նման տեսլականը մեծապես համապատասխանում է հետխորհրդային բազմաթիվ հասարակությունների սրամադրություններին:

Լիբերալիզմի դեմ ավելի քան երկու հարյուր տարի մղած քաղաքական պայքարի ընթացքում կոնսերվատիզմը ենթարկվել է տարբեր ձևափոխությունների: Օրինակ, «ուժեղ պետության»՝ որպես ավանդական հասարակության պահպանի գաղափարը կոնսերվատորները փոխարինել են հասարակական կյանքի կարգավորման գաղափարով՝ հիմնականում բարոյական նորմերի և ավանդույթների միջոցով: Այժմ

¹³ St u Путин поддержал умеренный консерватизм, сравнив его с врачебным принципом «не навреди», «ТАСС» – <https://tass.ru/politika/12728229>, հասանելի՝ 15.04.2023:

կոնսերվատիզմը շուկայական հարաբերությունների ամրապնդման, քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների օգնությամբ պետական մարմինների վերահսկողություն իրականացնելու, տնտեսությունում հիրավի մրցակցային պայմանների ապահովմամբ՝ հասարակության շարքային անդամների նախաձեռնությունների և ազատ ձեռներեցային գործունեության դրսևորման կողմնակիցն է:

Ի տարբերություն իրենց նախորդների՝ արդի կոնսերվատորները դեմ են պետական իշխանության ամրապնդմանը, որը սահմանափակում է անհատի ազատությունը, ստեղծում կոռումպացված բյուրոկրատիա, ավելորդ վերահսկողությամբ զսպում է գործարար նախաձեռնությունը, ի վիճակի չէ բարելավելու կյանքի որակը: Ընդհանուր առմամբ, կոնսերվատիվ կուսակցությունները ստատուս քվոն պաշտպանող կուսակցություններից վերածվել են ազատ հասարակության ամրապնդմանն ուղղված արմատական ռեֆորմներ նախաձեռնողների ու իրականացնողների, այդ թվում՝ և զարգացած արդյունաբերական երկրներում: Արդի կոնսերվատիզմը հակադրելով 1980-ական թթ. լիբերալ-ռեֆորմիստական գաղափարաքաղաքական հոսանքին անգլիացի պատմաբան և լրագրող Փ. Քոլին նշում է, որ դասական լիբերալիզմի իսկական գաղափարակիրները դարձան հենց պահպանողական կուսակցությունները, որոնք կրկին բարձրացրին սոցիալ-լիբերալների «երկչոտաբար» դեն նետած «ազատության դրոշը»¹⁴:

Ուսանողական գաղափարախոսության թվարկված դրույթներն ըստ էության հանդես են գալիս որպես հասարակությունների ժողովրդավարացման ժամանակակից գործընթացների լիբերալ-լիբերտարիստական ընկալման այլընտրանք: Ուստի պահպանողական արժեհամակարգը միանգամայն ունակ է մրցակցելու նեոլիբերալների հետ գլոբալ զարգացման հիմնական վեկտորի ձևավորման հարցում:

Գլոբալ զարգացման վեկտորի գաղափարական և արժեքային բազայի փոփոխության գործում վճռորոշ դեր կարող է խաղալ նաև սոցիալիստական գաղափարախոսությունը: Չպետք է մոռանալ, որ աշխարհում երկրորդ տնտեսությունը ունեցող երկրի հասարակությունը լիովին կողմնորոշված է դեպի սոցիալիստական և կոմունիստական գաղափարները: Ռուսաստանում՝ որպես աշխարհի երկրորդ ռազմաքաղաքական կենտրոնում, համատեղ կյանքի կազմակերպման սոցիալիստական սկզբունքները դեռ ամուր հիմքերի վրա են: Լատինական Ամերիկայի, Մերձավոր Արևելքի, Հարավարևելյան Ասիայի և Աֆրիկայի շատ երկրներ ևս իրենց ժողովուրդների ինքնագիտակցության գաղափարական բաղադրիչի և կուլեկտիվիստական վարքագծի նորմերին հավատարմության առումով մոտ են այդ գաղափարական սկզբունքներին և չեն ընդունում լիբերալ հարացույցը: Շատ առումներով նրանք տար-

¹⁴ St' u Colly P. Studies in the History of Ideas. L., 1983, էջ 41:

բերվում են արդարության, բարոյականության, ավանդույթի և հավատքի իրենց յուրահատուկ ըմբռնումներով: Հատկանշական է, որ ուկրաինական ճգնաժամի սրացումից հետո նրանցից շատերը Ռուսաստանի հետ հարաբերությունները պահպանում են «բարիդրացիական չեզոքության» մակարդակում՝ այդպիսով իրենց դիրքավորելով որպես ապագա ոչ լիբերալ համաշխարհային բնեռի կողմնակիցներ:

Այսպիսով, ներկա սերունդն ականատեսն է վերջին 2-3 տասնամյակների ընթացքում տիրապետած ժամանակակից գլոբալ զարգացման հարացույցի գաղափարական և արժեքային հիմքերի վերափոխմանը: Պատմական այս փուլում դրանք արմատական բնույթ են ստացել, ինչը պատճառ է դարձել, որ շատ ժողովուրդներ լուրջ մտահոգություններ ունենան իրենց երկրներում դրա հետագա արմատավորման վերաբերյալ: Ուկրաինական ճգնաժամի հետ կապված միջազգային իրավիճակի սրումը զգալիորեն արագացնում է համաշխարհային հանրության հսկայական զանգվածի գաղափարական և արժեքային վերակողմնորոշման գործընթացը լիբերալ միտմանը հակառակ¹⁵: Այնուամենայնիվ, շատ ժողովուրդներ պահպանել են միանշանակ դրական վերաբերմունքը համամարդկային շատ արժեքների նկատմամբ, որոնք աշխարհում տարածվել են հենց ազատականության շնորհիվ: Դրանք փոխառվել են ժամանակակից բազմաթիվ գաղափարաքաղաքական հոսանքների կողմից, որոնք պատրաստ են գլոբալ զարգացման հարացույցի հետագա վերափոխման համար հիմք ծառայել:

АШОТ ЕНГОЯН, ХОСРОВАДУХТ АЗАТЯН – Предпосылки трансформации идейных и ценностных основ парадигмы глобального развития. – С образованием однополюсного мира, а также с утверждением нового финансово-экономического миропорядка с соответствующими рычагами воздействия на страны и народы, современный мир столкнулся с индивидуалистической англо-саксонской трактовкой либеральной демократии, которая стала идейной основой современной парадигмы глобального развития. Такие бесспорные принципы либеральной демократии, какими являются свобода личности, неприкосновенность прав человека, правовое государство, парламентская демократия, плюрализм, гражданское общество, экономика, основанная на принципе конкуренции и некоторые другие стали неотъемлемой частью общечеловеческой политической культуры. Однако многие из радикализированных положений этой ценностной системы воспринимаются многими народами в качестве «безальтернативных» и «единственно верных». Во многих странах все отчетливее проявляется противопоставление приоритетных у себя морально-нравственных и духовных ценностей неолиберальным нормам поведения. Тем самым создаются предпосылки для трансформации парадигмы глобального развития.

Ключевые слова: *неолиберализм, ценностная система, консерватизм, социализм, нормы, традиции, либеральная демократия*

¹⁵ Մ. Վարդապարյան, Ռուս-ուկրաինական ռազմական հակամարտությունը և Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացիայի հրամայականները // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն № 2, 2022, էջ 15-25:

ASHOT YENGOYAN, KHOSROVADUKHT AZATYAN – *Prerequisites for the Transformation of the Ideological and Value Foundations of the Global Development Paradigm.* – With the formation of unipolar world and the approval of the new financial and economic world order with appropriate levers of influence on countries and nations, the modern world has faced an individualistic Anglo-Saxon interpretation of liberal democracy, which has become the ideological basis of the modern paradigm of global development. Such indisputable principles of liberal democracy as personal freedom, inviolability of human rights, the rule of law, parliamentary democracy, pluralism, civil society, economy based on the principle of competition and some others have become an integral part of the universal political culture. However, many of the radicalized provisions of this value system are not perceived by many peoples as “no alternative” and “the only true”. In many countries the opposition of priority moral and spiritual values to the neoliberal norms of behavior is becoming more and more evident. This creates the prerequisites for the transformation of the paradigm of global development.

Key words: *neoliberalism, value system, conservatism, socialism, norms, traditions, liberal democracy*